

PROBLEMEN VAN DISTANTIE EN BETROKKENHEID?

a.h. huussen jr.

Dr. A.H. Huussen jr. is hoogleraar in de geschiedenis na de middeleeuwen aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Voor een eenvoudig historicus is het niet gemakkelijk een studie van een socioloog met een zo brede 'scope' adequaat te recenseren. De moeilijkheid ligt hem, om te beginnen, in het merkwaardig verkorte historische perspectief van dit boek. De auteur valt daarvan overigens geen verwijt te maken zoals we nog zullen zien. Bovendien speelt ook de persoon van de schrijver een rol. Het is niet wel mogelijk gevoelens van respect die men voor de auteur heeft, geheel te elimineren. Tielman is zelf, om zijn eigen terminologie te gebruiken, een 'sleutelfiguur' (282,284): als wetenschapsman, als algemeen secretaris van het COC, als algemeen voorzitter van het Humanistisch Verbond.

"Rob Tielman (...) heeft de geschiedenis van de homoseksualiteit in Nederland geschreven.", "In zijn proefschrift geeft Tielman een sociologische beschrijving en analyse van de maatschappelijke achterstelling van homoseksuele mannen en vrouwen vanaf de vervolgingen in de middeleeuwen tot en met de emancipatie van de afgelopen jaren." Aldus een NRC/Handelsblad-redactrice ter inleiding tot een interview met Tielman, 27 februari 1982. Dat is geen juiste kwalificering van zijn boek. De ondertitel moet letterlijk worden genomen. In Nederland is pas sinds het begin van de twintigste eeuw sprake van een 'emancipatiebeweging' onder homoseksuelen. De strafbaarstelling van homoseksueel contact tussen volwassenen en minderjarigen in 1911 was enerzijds een reactie op de openlijker geworden manifestatie van homoseksuelen tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw. Anderzijds vormde die strafbaarstelling de directe aanleiding tot de oprichting van de 'eerste Nederlandse homo-emancipatie-organisatie', de Nederlandse afdeling van het (Duitse, door Magnus Hirschfeld in 1897 gestichte) Wissenschaftlich Humanitäres Komitee. De hoofdstukken 5 tot en met 8 over de Middeleeuwen tot 1911 beslaan slechts 38 bladzijden, all in (38-75). Het accent ligt dus op de contemporaine, zo men wil twintigste eeuwse geschiedenis. Het historisch perspectief is verkort. Vanwaar die vertekening?

Het antwoord is tamelijk eenvoudig: omdat we van de voorgeschiedenis nog vrijwel niets af weten. Literatuur over de Nederlandse situatie is schaars. Ook in het kader van algemeen-historisch onderzoek naar seksualiteit krijgt homoseksualiteit maar een heel kleine plaats. (1) In ons land staat dat onderzoek, bij wijze van spreken, pas in de kinderschoenen: Boon, Kuster, Dekker en Van de Pol hebben enkele aspecten behandeld, evenals de auteurs van twee themanummers van *Groniek*. (2) Hoe komt dat? Ligt het aan het tolerante klimaat dat historisch-pornografen nu boven de toonbank durven komen? Of heeft het te maken met de algemene heroriëntatie in de historische wetenschappen welke een verbreding van het spectrum van respectabele onderwerpen ten gevolge heeft gehad? Ik houd het op het laatste.

Er is echter nog een complicatie. Aangezien we nog maar zeer gebrekkig zijn ingelicht over heteroseksualiteit cum annexis in het verleden, is het des te moeilijker het object van een historische studie over homoseksualiteit te definiëren. Wat moeten we ons daarbij voorstellen? Het liefdesspel tussen mannen zoals de Griekse vaas laat zien die destijds in

Groniek vaag stond afgebeeld en die nu bij Tielman haarscherp is te aanschouwen? (36). De term 'homoseksualiteit' dateert pas uit de negentiende eeuw. Voordien sprak men van sodomie. Achter die term school echter waarschijnlijk ook een ander begrip dan we thans met homoseksualiteit of homofilie plegen aan te duiden. Er schuilt ongetwijfeld een zeker gevaar voor anachronismen in het vertrekken vanuit de hedendaagse homoseksualiteit - of wat we daar voor houden.

Tielman heeft de huidige historische kennis van zaken wat Nederland betreft bekwaam samengevat. Als vanzelf komen dan toch weer de massale vervolgingen van sodomieten uit de jaren 1730-1731 in het brandpunt te staan. Die explosie is echter niet representatief voor het klimaat waarin sodomieten in de zeventiende en achttiende eeuw moesten leven. Wat waren het eigenlijk voor mannen (en enige vrouwen)? Wat keurden de heteroseksuelen in hen af, en waarom reageerden zij er op speciale manieren op? De middelste van die vragen kan beantwoord worden: er heeft een traditionele, meestal latente, soms manifeste afkeuring bestaan van gelijkgeslachtelijke liefde - of beter gezegd van gelijkgeslachtelijke seksuele handelingen. Die laatste werden, onder verwijzing naar het lot van de bijbelse steden Sodom en Gomorra, beschouwd als tegennatuurlijke daden, als zonde, en zelfs als strafwaardig misdrijf. (Dat in de Griekse oudheid opzettelijke waardering voor mannen- en vrouwenliefde werd uitgesproken - Sappho, Plato - toont nog geen culturele of emotionele aanvaarding ervan aan.) Het *crimen nefandum*, de misdaad waarover men niet behoort te spreken, was strafbaar met de dood, als hij in optima forma was gepleegd.

Voorzover we thans weten is dit 'misdrijf' in de westerse christelijke wereld niet te vuur en te zwaard bestreden. De dominante, heteroseksuele groep is zich òf niet van een homoseksuele minderheid bewust, òf ze laat haar links liggen, tolereert haar zelfs. Soms komt het tot gerechtelijke vervolging. Waarom? Wat hebben die acties op hun beurt voor gevolg voor leven en denken der overblijvende 'sodomieten'? Schermen zij hun 'subcultuur' - elementen daarvan zijn inmiddels aan het licht gebracht - nog verder af? Assimileren zij zich om ontdekking moeilijk te maken? Kunnen we iets over hun zelfbeeld te weten komen als we met Tielman aannemen dat er geen objectieve kenmerken van iemands homoseksuele gerichtheid bestaan? (23) Dat zijn allemaal vragen die in de historische hoofdstukken van Tielman besloten liggen en die om nader onderzoek vragen - of men het onderwerp nu vanuit cultuurhistorisch, crimineel-historisch, emancipatorisch of welk oogpunt ook, bestudeert.

Tielman stelt in zijn boek de sociologische benadering voorop. (13) Van de andere door hem genoemde mogelijke benaderingen heeft hij, naar mijn indruk, vooral de ethische in zijn studie gelegd. Zijn boek is niet alleen een studie van een emancipatiebeweging, het is tevens een bijdrage tot de strategie van deze emancipatiebeweging. (3) Dat is een sympathiek standpunt. Wat heeft de auteur daarmee gedaan in zijn beschrijving en analyse van de Nederlandse homo-emancipatiebeweging in de twintigste eeuw, die de hoofdmoot van zijn boek uitmaakt?

(76-262)

De periode 1911 tot 1981 valt, grofweg gezegd, in twee delen uiteen. De eerste periode wordt, vanuit emancipatorisch oogpunt gezien, gedragen door het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee, dat in het jaar van de invoering van artikel 248bis, van het Wetboek van Strafrecht (4), door Jhr.Mr.J.A. Schorer (1866-1957) werd opgericht. (76-127). Na de Duitse bezetting (128-138) volgt de recente periode welke Tielman beschrijft aan de hand van de drie fasen die de organisatie van het COC heeft doorgemaakt, namelijk van 1946-1964 (139-172), van 1964-1971 (173-224) en van 1971-1981 (225-262).

De vraag dringt zich op: vanwaar dat zwijgen over 'sodomie' in de strafwetgeving van de negentiende eeuw, en waarom die reactie in 1911? (Dezelfde vraag kan voor het cruciale jaar 1730 worden gesteld.) Napoléons Code pénal - die elke vorm van 'coalitie' van arbeiders en werkgevers verbood - een uiting van 'meer verlicht denken' en van 'liberale staats- en zedenopvattingen' te noemen (63, 102, 263), gaat mij te ver. Er is geen sprake van dat 'de staat' zich niet met de zedelijkheid wenste in te laten. Integendeel. Het ging er alleen om - zoals eigenlijk altijd - hoe ver de wetgeverdaarbij wilde gaan. In 1816 bijvoorbeeld - toegegeven, onder de Restauratie - schafte de Assemblée Nationale de echtscheiding (in 1792 ingevoerd) weer af. Men moest er tot 1884 wachten eer de echtscheiding weer werd toegestaan - dankzij een 'liberaal' bewind? In vrijwel dezelfde tijd (1885) diende in Engeland de liberaal Labouchere zijn amendement-bill in, op grond waarvan homoseksuele contacten tussen mannen strafbaar werden gesteld. (5) In Nederland liep men in deze tendens tot striktere handhaving van zedelijke gedragscodes niet voorop. De kansen die men daartoe had bij gelegenheid van de voorbereiding van het nieuwe Wetboek van Strafrecht, ingevoerd in 1886, werden toen uitdrukkelijk niet benut (vergelijk minister Modderman en kamerlid Van Houten geciteerd bij Tielman, 63 en 102). Nauwkeurig vergelijkend onderzoek naar de ontwikkelingen in de ons omringende landen, zal - vermoed ik - de 'anti-revolutionaire en katholieke staatsopvatting' in Nederland een geringere betekenis toewijzen. De Groningse dissertatie van J. de Bruin over de abortus-opvattingen en het Amsterdamse proefschrift van T. Schalken over de pornografie - de beide andere aspecten van de zedelijkheidswetgeving van 1911 - verschaffen een basis voor een meer geïntegreerde interpretatie. (6)

De geschiedenis van NWHK en COC worden door Tielman beschreven in termen van keuzes tussen integratie, assimilatie of segregatie; van minderheid en subcultuur; van vrijheidbelemmerende en -bevoorrechte weerstanden (zoals het zogenaamde 'ezelproces' tegen Reve in 1966); van discriminatie en tolerantie; van seksueel zelfbeschikkingsrecht - kortom, van een emancipatieproces waarin homoseksuelen voor hun eigen aard durven uit te komen, en waarin tenslotte het COC rechtspersoonlijkheid wordt verleend en artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht wordt afgeschaft. Het voorlaatste hoofdstuk, over de jaren zeventig, heeft een sterk opsommend karakter. Tielman meent daarin dat 'de steeds verder toenemende secularisatie in de jaren zeventig' gunstig werkte op de stijgende tolerantie met betrekking tot homoseksualiteit. (246-247)

De eerste drie hoofdstukken (11-13) - inleiding, begripsbepaling, probleemstelling - en het laatste, poging tot probleemverheldering, (263-298) bieden een voornamelijk theoretisch kader. Tielman verklaart het relatief grote succes van de homoseksuele emancipatiebeweging voor een belangrijk deel uit de verzuiling, een typisch-Nederlandse vorm van subcultuurvorming. (21, 279-280) Het kiezen voor het emancipatieperspectief impliceert een groot persoonlijk engagement van de onderzoeker. Dat bergt het gevaar in zich van een te grote betrokkenheid van de schrijver bij het

te analyseren studieveld. Nu is Tielman wetenschapsman genoeg om zich dat te realiseren. Niet alleen het probleem van distantie en betrokkenheid signaleert hij (277-278) (7), maar ook andere sociologische perspectieven op de homoseksualiteit cum annexis stipt hij aan. Evenzeer stelt hij de problematiek van normaal en abnormaal, van natuur en cultuur uitdrukkelijk aan de orde. (20,23)

Toch zou een beschouwer die wat meer distantie pretendeert te hebben, misschien wat meer uitwerking willen zien van andere sociologische perspectieven. Want, weliswaar 'anticipeert' Tielman - in een wat laat stadium (279) - de criticus die hem een voluntaristische visie zou willen verwijten, maar toch heeft hij, bij mij althans, niet de indruk kunnen wegnemen dat hij - zelf een sleutelfiguur - groot belang hecht aan geplande wilsbesluiten. Ik zou mij kunnen voorstellen dat het door Tielman behandelde probleem tevens zou zijn benaderd vanuit de deviantie-sociologie. Het gaat er een historicus of historisch-socioloog niet - althans niet in de eerste plaats - om of het door hem bestudeerde fenomeen in zijn ogen 'natuurlijk' dan wel 'cultuurlijk', normaal of abnormaal is, maar òf, en in hoeverre, en waarom, de bestudeerde samenleving over dat verschijnsel zó, en overwegend niet anders, dacht en daarnaar handelde. Die optiek biedt bovendien gelegenheid een bijdrage aan de sociologische theorie te leveren. Een te grote betrokkenheid kan het een auteur gevoelsmatig onmogelijk maken het door hem bestudeerde fenomeen als 'deviant' te zien, hoewel het in vroeger eeuwen strafbaar gedrag was. Men zou - is mijn suggestie - in de trant van Kai Eriksons *Wayward puritans* zich een historisch-sociologisch onderzoek kunnen voorstellen dat van de hypothese uitgaat: "The deviant and the conformist, then, are creatures of the same culture, inventions of the same imagination". (8) Of, anders gezegd, een studie naar verschuivende machtsbalansen tussen gevestigden en buitenstaanders. (9) Wie bij voorbaat meent dat alle 'buitenstaanders' rehtens insiders moeten worden, loopt het gevaar de label utopist opgeplakt te krijgen. De wetenschappelijke onderzoeker laat de kritische norm hoe het (anders!) zou moeten, prevaleren boven de wetenschappelijke canon (10), zonder dat hij kan aangeven hoe zijn sympathieke voorschrift - tolerantie van (of tegenover) alle 'deviant' gedrag, want mensenrecht is zelfbeschikkingsrecht voorzover men een ander niet schaadt - institutioneel en sociaal-psychologisch gerealiseerd zou kunnen worden.

Door gebruik te maken van de inzichten van Erikson, Elias en anderen zou men misschien meer een open oog houden voor andere, gelijktijdige onderdrukkingsvormen en -mechanismen, zoals tegen heksen, allerlei 'kettens', Joden, of voor de strafrechtelijke vervolging van andere overtredingen van de seksuele moraal zoals overspel, heteroseksuele ontucht met kinderen, incest en dergelijke. Vanzelfsprekend heeft Tielman ook dit aspect wel gezien (bijvoorbeeld 70,295). Naar mijn smaak - meer is het niet - heeft hij zich echter toch te snel vastgelegd op het 'cultuurlijke' en dus veranderbare van alle rolpatronen. Het korte perspectief dat wij nu nog hebben op de veranderingen in het beschavingsproces van de laatste decennia - seksuele 'revolutie', de-taboeïsering, toenemende tolerantie, bevrijding van onderdrukkingsvormen, individualisering - beneemt misschien het zicht op een daaraan inherente problematiek. Wat betekent bijvoorbeeld 'de-taboeïsering' voor de zelfcontrole van de individuen en hun emotie-huishouding? Welke psychische consequenties - bijvoorbeeld tot een onaanvaardbare grens toenemende gevoelens van frustratie - heeft de sociale en wettelijke dwang tot tolerantie? Wat blijft er eigenlijk van 'cultuur' over in een zogenaamde 'permissive society'? - misschien inderdaad slechts egoïsme en narcisme.

noten

- (1) Zie bijvoorbeeld themagedeelte in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 39 (1974) No.4, 973-1057 en het themadeel "Représentations de la vie sexuelle" van *Dix-huitième siècle* 12 (1980)7-229.
- (2) Nr. 60 (december 1978) en Nr. 66 (januari 1980).
- (3) "Inzicht in het ontstaan van onderdrukking en van bevrijdingsbewegingen kan leiden tot een doeltreffender emancipatiebeweging." Tielman, 29.
- (4) "De meerderjarige, die met een minderjarige van hetzelfde geslacht ontucht pleegt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar." Tielman, 76.
- (5) H. Montgomery Hyde *The Cleveland Street scandal*. (Londen, 1976), en L. Chester, D. Leitch en C. Simpson *The Cleveland Street affair*. (Londen, 1976).
- (6) J. de Bruin *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies*. (Amsterdam, 1979); T. Schalken *Pornografie en strafrecht. Beschouwingen over het pornografiebegrip en zijn juridische hanteerbaarheid*. (Amsterdam, 1972) Ook het door Tielman(108) gesignaleerde feit dat liberalen en vrijzinnig-democraten niet onverdeeld vóór gelijkberechtiging van homoseksuelen waren - "hoewel men op grond van het liberale erfgoed anders zou mogen verwachten" - behoeft in dat ruimere kader verklaring.
- (7) Zie daarvoor het opstel van Norbert Elias "Problemen van distantie en betrokkenheid" in diens - door Tielman niet in deze context genoemde - bundel *Sociologie en geschiedenis, en andere essays*. (Amsterdam, 1971) 157-203.
- (8) Kai T. Erikson *Wayward puritans. A study in the sociology of deviance*. (New York enz. 1966) 21; zie ook J. Lofland en Lyn Lofland *Deviance and identity*. (Englewood Cliffs, N.J., 1969) 301 vv.
- (9) Norbert Elias "Een theoretisch essay over gevestigden en buitenstaanders", toegevoegd aan de Nederlandse vertaling van N.Elias en J.L. Scotson *De gevestigden en buitenstaanders*. (Utrecht/Antwerpen, 1976) 7-46.
- (10) "Wetenschap kan tot een juist inzicht leiden met betrekking tot wat er feitelijk aan de hand is, maar de ethische waardering van die feiten onttrekt zich aan de wetenschap als zodanig.", zegt Tielman, 107.

vervolg van pagina 60.

5. vervalt
6. Zo onder meer: J. Verdes-Leroux, *Le travail social*. (Parijs, 1978) pp. 217-259.
7. Een gedegen overzicht van de fluctuaties in het statuut van de intellectuelen in Frankrijk vindt men in: R. Debray, *Le pouvoir intellectuel en France* (Parijs, 1980).
8. Hoe dit functioneert vindt men uitvoerig in R. Castel, *Le psychanalyste. L'ordre psychanalytique et le pouvoir* (Parijs, 1973).

vervolg van pagina 54.

Westering, M. en Polter, E. "De dwang tot heteroseksualiteit" in: *Socialisties-femistische teksten* 1. Amsterdam, 1978.
De seringen bloeien. Hoe homoseksuele vrouwen uit het vergeetboek komen. Dialogreeks nr. 4. (1973), Stichting Dialoog. Amsterdam, 1973.
"Seksualiteit", *Te Elfder Ure*, 27. Nijmegen, 1980.
Tijdschrift voor vrouwenstudies, 6. Nijmegen, 1981.